

В. І. Волошин, А. М. Шехлович

Стан та пріоритети розвитку системи освіти як передумова формування інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку сільських територій

Досліджено сучасний стан розвитку освіти у сільських поселеннях України. Визначено її роль як однієї з головних передумов формування інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку сільських територій. Виявлено основні тенденції та проблеми розвитку освіти на сільських територіях. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення системи освіти у сільській місцевості на сучасному етапі розвитку економіки. Визначено пріоритети розвитку системи освіти як передумови формування інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку сільських територій.

Ключові слова: система освіти, інтелектуально-кадрове забезпечення, сільські території, інноваційний розвиток.

У сучасних динамічних інноваційних умовах розвитку економіки перед Україною постає завдання формування якісно нового типу більш структурно раціонального національного господарства. У цих умовах принципово важливим є формування якісного інтелектуально-кадрового потенціалу, спроможного до генерації, використання та розповсюдження нових знань й технологій, що дасть можливість реалізації конкурентних переваг, зокрема сільських територій держави, які відстають від решти територій за соціально-економічним розвитком. Визначальним чинником формування інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку є освіта населення, у т. ч. сільського. Проте, глибока економічна криза 90-х років, реформування аграрної сфери не найкращим чином відобразилися на рівні освіти та якості життя сільського населення. Занепад соціальної інфраструктури, зростання депопуляції, деградація та вимирання сільських поселень спровокувало міграційні процеси й відмову від проживання та праці молодого покоління у сільській місцевості. Протягом тривалого періоду кошти на будівництво та ремонт об'єктів соціальної інфраструктури сільських населених пунктів виділялися в обмежених обсягах.

Варто відзначити, що проблематика розвитку освітньої сфери на сільських територіях досліджувалась в наукових працях багатьох за-

© В. І. Волошин, А. М. Шехлович, 2013.

рубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Л. Ван Депоеля, Ж. Вілкіна, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларка, Т. Лонча, С. Гудзинського, О. Онищенко, М. Орлатого, І. Прокопа, П. Саблука, М. Хвесика, В. Юрчишина, К. Якуба та багато інших. В дослідженнях цих авторів висвітлено різноманітні проблеми розвитку освіти у сільських поселеннях: недостатність мережі і фінансового забезпечення; неуплектованість висококваліфікованими педагогічними кадрами; слабе матеріально-технічне забезпечення та інші. Однак, не зважаючи на різноплановість проведених досліджень, ця проблема залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого дослідження.

Дослідники відзначають, що «подальший соціально-економічний розвиток України вимагає переходу до використання структурно-інноваційної моделі розвитку економіки, яка передбачає прискорення нагромадження значних обсягів фінансового капіталу з метою реалізації численних інвестиційних проектів... фінансовий капітал є основою фінансового забезпечення суб'єктів господарювання як реального, так і фінансового секторів економіки» [2, с. 94-100]. Це ще раз підкреслює актуальність вирішення, або щонайменше пом'якшення проблеми формування і регулювання фінансового ринку.

Метою статті є дослідження проблем розвитку освіти у сільській місцевості України та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Сьогодні в Україні діє широка мережа навчальних закладів, різних як за типами, так і за формою власності. Першою ланкою системи освіти є дошкільне виховання. Проведений аналіз кількості закладів дошкільної освіти в сільських поселеннях України свідчить про поступове розширення їх мережі, однак поки що воно не в змозі компенсувати загальний низький рівень забезпеченості населення дошкільними закладами. Кількість дошкільних навчальних закладів у сільській місцевості за 1990-2012 рр. зменшилася з 12,6 тис. до 9,5 тис. Станом на 01.01.2013 р. у сільських дошкільних навчальних закладах налічувалося 313 тис. дітей, частка охоплення дітей такими закладами освіти у сільській місцевості становила 38% (тоді як у місті – 69 %) [2, с. 7]. Найбільший дефіцит місць у дошкільних закладах має місце в Івано-Франківській, Волинській, Сумській, Полтавській та Закарпатській областях.

Фінансування закладів дошкільної освіти здійснюється коштом державного і місцевих бюджетів, коштами підприємств і внесками батьків. Частка ВВП, яка виділяється на потреби дошкільної освіти в Україні, коливається від 0,7% у 2007 р. до 0,9% у 2012 р. [2, с. 3]. Часто

дотаційні бюджети сільських поселень не можуть самотужки утримувати дитячі дошкільні заклади. Окрім того, бюджети формуються від рівня охоплення дітей за попередній рік, що також значно ускладнює розвиток дошкільної освіти.

З метою розвитку дошкільної освіти у квітні 2011 р. було ухвалено Державну цільову соціальну програму розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р. [7], згідно з якою передбачено розвиток мережі дитячих дошкільних закладів за такими основними напрямками: будівництво нових закладів; відкриття закладів у пристосованих приміщеннях; відкриття груп для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; проведення капітальних ремонтів будівель і модернізація матеріально-технічної бази дошкільних навчальних закладів.

Наступною важливою ланкою в системі освіти виступають загальноосвітні школи. Аналізуючи стан освітянської мережі сільських територій України можна стверджувати, що триває тенденція скорочення кількості сільських шкіл. Так, якщо у 1990 р. загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості було 15135, то у 2012 р. – 12799. За вказаний період кількість учнів знизилась на 875,4 тис. осіб (з 2195,0 до 1319,6 тис. осіб). Наведені показники стану освітянської мережі в сільській місцевості свідчать, що у середньому 103 учня припадає на одну школу, у тому числі 11,4 % – школи першого ступеня, 36 % – другого ступеня і 51,6 % – третього ступеня і 0,7 % – спеціальні школи. Мережа загальноосвітніх закладів за аналізований період зменшилась на 15,4 %.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 14 Закону України «Про загальну середню освіту», у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше п'яти осіб. При меншій кількості учнів у класі школа закривається, а заняття проводяться за індивідуальною формою навчання. Водночас така ситуація може розглядатися по-різному – присутність школи у кожному сільському населеному пункті не завжди виправдовує себе з огляду на кількість дітей шкільного віку, хоча це і ускладнює процес навчання через відстань до школи.

Для багатьох сільських дітей здобуття загальної середньої освіти пов'язане із залученням до миятникових навчальних міграцій до найближчого сільського чи міського населеного пункту, в якому працює загальноосвітній навчальний заклад. Значною мірою вирішенню даної проблеми сприяло запровадження постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 року Державної цільової соціальної програми «Шкільний

автобус» [8], заходами якої передбачено придбання шкільних автобусів для забезпечення у сільській місцевості регулярного безоплатного перевезення до місць навчання і додому учнів та педагогічних працівників. Введення в дію даної програми має, як позитивну сторону (забезпечує підвезення учнів з віддалених сільських місцевостей до навчальних закладів, розташованих в інших населених пунктах), так і негативну, – дає можливість прискореного закриття малокомплектних шкіл у селах, з яких забезпечується таке підвезення.

У 2012 р. за програмою «Шкільний автобус» у сільській місцевості було забезпечено транспортом 83,6 % школярів. Водночас, внаслідок високої частки несправних та застарілих машин, нерозвиненості дорожньо-транспортної мережі, відсутності доріг із твердим покриттям [1] забезпечити виконання програми з перевезення учнів, дітей та педагогічних працівників на 100 %, як це передбачено програмою, поки що не вдалося.

Аналізуючи загальні показники забезпеченості сільського населення навчальними і дошкільними закладами, зауважимо, що поряд з фізичним скороченням їх кількості, а отже, і показниками забезпеченості, не можна оминати увагою їх моральну зношеність. Шкільні освітні заклади у більшості випадків мають слабку матеріально-технічну базу [6]. Із загальної кількості шкільних будівель у сільській місцевості близько 5 % приміщень потребують капітального ремонту і 1 % перебувають в аварійному стані, 84 % навчальних заклади оснащені центральним опаленням або мають власну котельню, 77 % приміщень забезпечені водогонном, 89 % – їдальнею або буфетом з гарячим харчуванням. Забезпечення закладів освіти в сільській місцевості необхідним навчальним устаткуванням, особливо комп'ютерним обладнанням, для трудового навчання, підручниками потребує значних матеріальних ресурсів. Так, із загальної кількості сільських загальноосвітніх навчальних закладів 12,3 тис. од. мають у своєму складі бібліотеки, 7,4 тис. од. із них забезпечені підключенням Інтернет, 11,2 тис. од. мають комп'ютери (у середньому 10 комп'ютерів припадає на одну школу), 1,7 тис. шкіл не мають комп'ютерів взагалі, що негативно впливає на якість освіти сільської молоді.

Залишається критично низьким рівень оплати праці працівників освіти і науки, що спричиняє небажання працювати у сільській школі. За статистичними даними, навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах забезпечували у 2012 р. 230 039 педагогічних працівників (у середньому 17 учителів припадає на одну школу). На даний час у школах

Україні працюють понад 76 тисяч учителів пенсійного віку. Це 18 % від загальної кількості педагогічних працівників. Понад половина працюючих учителів мають вік більше 40 років і 20 років педагогічного стажу [4].

За останні роки у сільських поселеннях істотно скоротилася кількість інституцій позашкільного виховання. У більшості населених пунктів немає жодної спеціалізованої школи чи гуртків художньо-естетичного виховання, художньої, музичної освіти, значно скоротилася мережа спортивних гуртків. Таким чином, більшість сільських дітей не мають доступу та фізичної змоги відвідувати інституції позашкільного освіти та дозвілля [5].

Проблемність наявної сьогоденної ситуації в освіті полягає у відсутності цілісної, науково обґрунтованої програми фінансового забезпечення галузі. У результаті недоотримання фінансових ресурсів, застарілістю нормативно-правового забезпечення та механізмів залучення і використання позабюджетних коштів освітня галузь не отримує необхідного розвитку.

Аналізуючи обсяги бюджетного фінансування освіти за окремими її складовими протягом 2012 р., відзначаємо, що домінуючі статтями видатків зведеного бюджету є видатки на загальну середню освіту (коливаються в межах 41-42 %), вищу освіту (28-30 %) дошкільну освіту (11-12 %) та професійно-технічну (в межах 6 %). Близько 1 % займають видатки на позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми; післядипломна освіта займає приблизно 1 %. Явно скорочується обсяг видатків на програми матеріального забезпечення навчальних закладів, дослідження і розробки у сфері освіти.

Однією з основних проблем у фінансуванні освіти є відсутність дієвих механізмів контролю з дотриманням норм чинного законодавства, тому інколи спостерігається «відмивання» грошей на освіті. Крім того, обсяги навчального навантаження на освітян та рівень їх оплати ще й досі відстає від показників високорозвинених країн.

Загальновідомо, що економічно розвинені країни не заощаджують на освіті. Вони щорічно кардинально збільшують витрати на освіту з державного бюджету, забезпечуючи таким чином свій майбутній розвиток. Достатньо навести такі приклади: США витрачають на освіту –16 %, Німеччина –12 %, Франція –16 %, Фінляндія – 7,2 % від річного валового внутрішнього продукту, тоді як в Україні офіційно – 6 %, але насправді ця цифра в декілька разів менша.

Таким чином, рівень розвитку вітчизняної освіти в Україні не дає їй змоги повною мірою виконувати функцію ключового ресурсу соціально-

економічного розвитку держави і підвищення добробуту громадян. Залишається актуальним вирішення проблем розвитку освіти в сільській місцевості України, які зумовлені комплексом таких чинників: загостренням демографічної ситуації, недостатнім фінансуванням освітньої галузі в цілому, відсутністю чіткої комплексної програми розвитку шкільної мережі в сільських поселеннях.

З метою прискорення процесу реформування освітньої галузі на виконання Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на урядовому рівні прийнято низку надзвичайно важливих для освіти державних цільових програм: розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.; розвитку позашкільної освіти на період до 2014 р.; підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 р.; розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки; впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків»; Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів на 2012-2020 рр.

Продовжується робота щодо реалізації державних програм, спрямованих на: інформатизацію та комп'ютеризацію загальноосвітніх навчальних закладів, упровадження інформаційних та комунікаційних технологій в освіті і науці; забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін; державних цільових програм роботи з обдарованою молоддю, «Шкільний автобус» тощо.

Водночас глибина освітніх реформ, якість і ефективність роботи навчальних закладів і установ системи національної освіти не можуть повною мірою задовольнити сучасні потреби особистості і суспільства.

Модернізація і розвиток освіти повинні набути випереджального безперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямовано на забезпечення економічного зростання держави та розв'язання соціальних проблем суспільства, дальше навчання і розвиток особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства.

Висновки. Враховуючи економічну та політичну ситуацію, що склалася сьогодні в Україні та аналізуючи сучасний стан розвитку галузі вітчизняної освіти, можна запропонувати наступні пріоритети розвитку системи

освіти як передумови формування інтелектуально-кадрового забезпечення інноваційного розвитку сільських територій:

- прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальну середню освіту» щодо реорганізації та ліквідації загальноосвітніх навчальних закладів, розташованих у селах, селищах, та наповнюваності класів», внаслідок чого ст. 14 Закону України «Про загальну середню освіту» набуде наступної редакції: «У загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у селах, селищах, кількість учнів у класах визначається демографічною ситуацією, але повинна становити не менше трьох осіб»;
- забезпечення відновлення, реконструкції та будівництва мережі дошкільних навчальних закладів;
- сприяння запровадженню опорних шкіл, які мають стати центрами освітніх округів;
- забезпечення 100 % реалізацію програми «Шкільний автобус»;
- сприяння максимальному охопленню дітей і учнівської молоді у сільській місцевості позашкільною освітою шляхом розширення мережі гуртків і творчих об'єднань;
- удосконалення форми підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців для виробничої і соціальної сфери села, сприяння належному матеріально-технічному забезпеченню навчальних закладів, які готують таких фахівців [3].

Варто зазначити, що впровадження вищезазначених заходів допоможе значно підвищити рівень якості вітчизняної освіти на сільських територіях, її інноваційний розвиток відповідно до світових стандартів, що сприятиме істотному зростанню інтелектуально-кадрового, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства.

Список використаних джерел

1. Авчухова А. М. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів : аналітична записка / А. М. Авчухова, О. О. Кочемировська. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/>.
2. Дошкільна освіта України у 2012 рік : стат. бюлетень. – К., 2011. – 84 с.
3. Жураковська Л. А. Першочергові заходи державної політики щодо вирішення соціально-економічних проблем сільського населення : аналітична записка / Л. А. Жураковська. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1279/>.
4. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2011/12 навчального року : стат. бюлетень. – К., 2012. – 100 с.
5. Мокій А. І. Економічні інструменти формування соціальної та гуманітарної інфраструктури в сільських поселеннях західних регіонів України /

- А. І. Мокій, М. І. Флейчук, О. І. Дацко. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2295>.
6. Орлатий М. К. Зміни у функціонуванні об'єктів соціально-культурного призначення на селі / М. К. Орлатий. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_2/15.pdf.
 7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року» від 13.04.2011 р. № 629 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 125. – 13 лип.
 8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус» від 16.01.2003 р. № 31 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 3. – 31 січ.

Волошин В.І., Шехлович А.М. Состояние и приоритеты развития системы образования как предпосылка формирования интеллектуально-кадрового обеспечения инновационного развития сельских территорий.

Исследовано современное состояние развития образования в сельских поселениях Украины. Определена ее роль как одной из главных предпосылок формирования интеллектуально-кадрового обеспечения инновационного развития сельских территорий. Выявлены основные тенденции и проблемы развития образования на сельских территориях. Предложены рекомендации по совершенствованию системы образования в сельской местности на современном этапе развития экономики. Определены приоритеты развития системы образования как предпосылка формирования интеллектуально-кадрового обеспечения инновационного развития сельских территорий.

Ключевые слова: система образования, интеллектуально-кадровое обеспечение, сельские территории, инновационное развитие.

Voloshyn V.I., Shekhlovych A.M. Status and priorities of the education system's development as a prerequisite for the formation of intellectual and personnel provision of rural territories' innovative development.

This paper investigates the current state of education in rural areas of Ukraine. We defined its role as one of the main prerequisites for the formation of intellectual and personnel provision of rural territories's innovative development. It was discovered the main tendencies and problems of education in rural areas. It was suggested recommendations for the improvement of education in rural areas at the present stage of economic development. It was defined priorities of the education system's development as a prerequisite for the formation of intellectual and personnel provision of rural territories' innovative development.

Key words: system of education, intellectual and personnel provision, rural territories, innovative development.